

فصلنامه روستا و توسعه، سال ۲۰، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۶، صفحات ۱۷-۲۸

نقش محصولات فرعی جنگلی و مرتعی در معیشت روستاییان: مطالعه

موردی بخش زرین آباد شهرستان دهلران، استان ایلام

مریم ملک میرزایی، علی اکبر کریمیان، و محمدحسین حکیمی*

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۸/۲۳ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۱۱/۲۵

چکیده

مطالعه حاضر، با هدف بررسی نقش محصولات فرعی جنگل و مرتع در معیشت روستاییان بخش زرین آباد شهرستان دهلران، با استفاده از پرسشنامه به روش پیمایشی انجام شد. گردآوری داده‌ها به شیوه نمونه‌گیری طبقه‌بندی‌شده با تخصیص متناسب صورت گرفت. برای تحلیل داده‌ها، از آماره‌های توصیفی (میانگین رتبه‌ای، توزیع فراوانی، درصد تجمعی، و توزیع درصد) و استنباطی (آزمون دوجمله‌ای و آزمون همبستگی اسپیرمن) استفاده شد. نتایج نشان داد که بین روستاهای مورد مطالعه از نظر نقش محصولات فرعی جنگل و مرتع تفاوتی وجود ندارد؛ و ۱۲/۳۲ درصد از میانگین درآمد سالانه هر خانوار روستایی را درآمد حاصل از برداشت محصولات فرعی جنگل و مرتع تشکیل می‌دهد که از این میزان، سهم محصولات فرعی جنگلی ۸/۵۴ درصد و سهم محصولات فرعی مرتعی ۳/۷۸ درصد است؛ همچنین، از نگاه روستاییان، بین بهره‌برداری از محصولات فرعی جنگلی و مرتعی و ایجاد اشتغال، کسب درآمد، کاهش فقر و جلوگیری از مهاجرت رابطه مثبت و معنی‌دار وجود دارد.

کلیدواژه‌ها: محصولات فرعی جنگل و مرتع، معیشت، بهره‌برداری، زرین آباد (بخش)، دهلران (شهرستان)، ایلام (استان).

* دانش‌آموخته کارشناسی ارشد جنگل‌داری، دانشکده منابع طبیعی و کورشناسی، دانشگاه یزد؛ نویسنده مسئول و استادیار دانشکده منابع طبیعی و کورشناسی، دانشگاه یزد (akarimian@yazd.ac.ir)؛ و استادیار دانشکده منابع طبیعی و کورشناسی، دانشگاه یزد.

مقدمه

رشد فزاینده و روزافزون صنایع و فناوری‌ها در زندگی امروز، به موازات رفاه و خدمات عمومی، سرمایه‌ها و ثروت‌های طبیعی کشور را برای تأمین این رفاه در معرض خطر و نابودی قرار می‌دهد. جنگل‌ها و مراتع از جمله ثروت‌های خدادادی است که از جنبه‌های زیست‌محیطی و اقتصادی بسیار اهمیت دارد، به‌ویژه آنکه آثار زیست‌محیطی آن سایر کشورهای همسایه و بلکه کره زمین را متأثر خواهد ساخت. بدین‌گونه است که امروزه، بحث پیرامون جنگل‌ها و سیاست‌های حفظ و حمایت از آن از گستره مرزهای داخلی بیرون رفته است (۱۰).

سرزمین ما، به لحاظ ساختار طبیعی و موقعیت جغرافیایی، دارای محدودیت‌های اساسی برای تولید بیولوژیک و پایداری نظام زیستی است، زیرا قسمت اصلی زیست‌بوم‌های آن را جنگل‌ها و مراتعی تشکیل می‌دهند که در قسمت‌های خشک و نیمه‌خشک و یا مناطق کوهستانی گسترش یافته‌اند و این مناطق به‌طور طبیعی دارای زیست‌بومی حساس و شکننده است که در صورت بهره‌برداری خارج از توان محدود آنها، به‌سادگی در معرض تخریب قرار می‌گیرد و به لحاظ شرایط طبیعی، در اغلب اوقات، برای احیا و بازسازی آنها باید هزینه فراوانی را پرداخت یا زمان زیادی را صرف کرد؛ در چنین شرایطی، صیانت از جنگل‌ها و مراتع و بهره‌برداری از این منابع در چارچوب نظام بوم‌شناختی و توان تولید طبیعی آنها کم‌هزینه‌ترین روش است (۱۳). در عین حال، از آنجا که جنگل‌ها و مراتع جزو منابع طبیعی تجدیدشونده بوده و دارای تولیدات متعددی هستند که از گذشته تا حال، مورد استفاده روستانشینان بوده و بخشی از نیازهای معیشتی آنها را تأمین کرده است، نمی‌توان نقش این منابع را در زندگی آنها نادیده گرفت. مطالعات نشان داده است که درآمد حاصل از جمع‌آوری بذر بنه می‌تواند برای روستاییان حاشیه جنگل بسیار قابل توجه باشد (۶). احمدی لشکناری (۱)، با بررسی اقتصادی محصولات غیرچوبی جنگل‌های زاگرس شمالی در بخش دو جنگل‌های آرموده شهرستان بانه، نشان داد که از مجموع درآمد یک‌ساله ۴۴ خانوار مورد بررسی، ۵۷/۹ درصد به محصولات غیرچوبی جنگل و ۴۲/۱ درصد باقی‌مانده به

سایر فعالیت‌های رایج مانند دامداری و کشاورزی اختصاص دارد. مهدوی و همکاران (۷) نشان دادند که حدود ۳/۸ درصد از درآمد روستاییان از محصولات فرعی جنگل تأمین می‌شود. بر اساس برآورد شیرین‌کلام و همکاران (۱۲)، ارزش اقتصادی گیاهان دارویی از دید مصرف‌کنندگان در مناطق اطراف رودخانه کارون سالانه ۳۲/۹۵۲/۶۳۱/۱۰۰ ریال و از دید فروشندگان ۹/۵۸۴/۹۰۴/۰۰۰ ریال بوده است. معیری و همکاران (۸)، در بررسی نوع و مقدار بهره‌برداری از منابع جنگلی توسط ساکنان روستاهای مجاور جنگل، بدین نتیجه دست یافتند که جوامع روستایی از محصولات غیرچوبی جنگل و مرتع به مقدار زیادی به منظور تأمین مواد غذایی، تعلیف دام و مصارف دارویی استفاده می‌کنند. به گفته ارزانی (۲)، بر اساس گزارش زیابوت (۱۶)، بیشترین بهره‌برداری جوامع محلی از جنگل و مرتع برای دسترسی به غذا، ساخت لوازم منزل، استفاده‌های دارویی، فروش چوب، گرما و روشنایی است. کاوندیش (۳)، چانتیراث (۴) و شاکلتون و همکاران (۱۱)، به طور کلی، در مطالعات خود نشان دادند که این منابع تا چهل درصد به درآمد خانواده‌های فقیر کمک می‌کند. از این‌رو، منابع زیست‌محیطی دارای اهمیت قابل توجهی در اقتصاد خانوارهای روستایی است. اورواشی و همکاران (۱۴)، در مطالعه خود، بدین نتیجه رسیدند که بین درآمد و وابستگی به منابع رابطه‌ای U شکل وجود دارد، بدین معنی که دو طبقه کم‌درآمد و پردرآمد از جنگل بیشترین استفاده را می‌کنند. به گفته رایاماجی و همکاران (۹)، درآمد حاصل از جنگل حدود دوازده تا ۳۱ درصد و به‌طور متوسط، حدود ۲۲ درصد از کل درآمد خانوار را تشکیل می‌دهد؛ و در برخی از مناطق، درآمد حاصل از جنگل حتی بیش از درآمد هر محصول کشاورزی و دامی است. همچنین، بر اساس نتایج مطالعه هوگارت و همکاران (۵)، محصولات فرعی جنگل ۳۱/۵ درصد از کل درآمد خانوار را تشکیل می‌دهد؛ درآمد حاصل از جنگل در سطوح مختلف درآمد خانواده‌ها مهم است و خانواده‌های کم‌درآمد به علت نداشتن منابع درآمدی دیگر وابستگی بیشتری به جنگل دارند. وورکو و همکاران (۱۵)، در بررسی اهمیت درآمد جنگل در انعطاف‌پذیری راه‌های امرار معاش، بیان داشتند که درآمد جنگل در مناطق خشک دومین بخش مهم از

مجموع درآمد خانوار است و در مقایسه با دیگر درآمدهای محاسبه شده، برای ۴۵ درصد مردم منطقه، بیشترین درآمد محسوب می شود. همچنان که در منابع آمده، سهم محصولات فرعی جنگلی و مرتعی بر اساس منطقه مورد مطالعه متفاوت بوده است، ولی در هر صورت، بخشی از درآمد خانوارهای روستایی را تشکیل می دهد.

جمع بندی منابع یادشده نشان می دهد که مطالعات پیشین بیشتر روی محصولات اصلی جنگل و مرتع یعنی، چوب و علوفه تمرکز داشته و مطالعه ای روی نقش محصولات فرعی جنگل و مرتع در معیشت روستاییان انجام نشده است. از این رو، هدف اصلی پژوهش حاضر بررسی نقش محصولات فرعی جنگل و مرتع در معیشت روستاییان حاشیه جنگل ها و مراتع با تعریف علمی و عملیاتی این محصولات و تعیین میزان نقش آنها در زندگی روستاییان بخش زرین آباد است.

مواد و روش ها

تحقیق حاضر به روش پیمایشی در سال ۱۳۹۳ انجام شده و از نوع توصیفی - تحلیلی است. جامعه آماری تحقیق شامل ۶۳۷۹ نفر از روستاییان جنگل نشین بخش زرین آباد از توابع استان ایلام است. بر اساس جدول مورگان، تعداد نمونه مناسب تحقیق ۳۶۲ نفر به دست آمد. برای بالا بردن میزان دقت و اعتبار یافته ها، حجم نمونه به ۳۸۴ نفر از کل جامعه آماری افزایش یافت. ابزار تحقیق پرسشنامه بوده که دارای گویه های بسته بر اساس طیف لیکرت است. متغیر مستقل تحقیق محصولات فرعی جنگلی و مرتعی و متغیرهای وابسته شامل اشتغال، درآمد، فقر و مهاجرت است. روایی پرسشنامه از سوی متخصصان و استادان مورد تأیید قرار گرفت و اعتبار پرسشنامه از طریق ضریب آلفای کرونباخ با استفاده از نرم افزار SPSS سنجیده شد که ضریب آلفای محاسبه شده برابر با ۰/۷۶ به دست آمد. برای تحلیل داده ها، از آماره های توصیفی (میانگین رتبه ای، توزیع فراوانی، درصد تجمعی، و توزیع درصد) و استنباطی (آزمون دو جمله ای^(۱) و آزمون همبستگی اسپیرمن) استفاده شده است.

نتایج و بحث

بررسی نقش محصولات فرعی جنگل و مرتع در زندگی روستاییان

نتایج تحقیق نشان می‌دهد که از دیدگاه پاسخ‌گویان، نقش محصولات فرعی جنگل و مرتع در منطقه مورد مطالعه در ایجاد اشتغال و درآمد و همچنین، کاهش فقر و مهاجرت روستاییان مثبت است (جدول ۱).

جدول ۱- میانگین رتبه‌ای نقش محصولات فرعی جنگل و مرتع بر اساس طیف لیکرت

میانگین کل	میانگین رتبه‌ای		شاخص
	مرد	زن	
۴/۴۳	۴/۳	۴/۴۶	اشتغال
۴/۳۸	۴/۳۲	۴/۴	درآمد
۳/۳۷	۳/۱۵	۳/۴۲	فقر
۳/۲۷	۲/۹۷	۳/۳۵	مهاجرت

مأخذ: یافته‌های پژوهش

توزیع فراوانی نقش محصولات

بر اساس نتایج به‌دست آمده، مردم با این نکته که محصولات فرعی جنگل و مرتع در ایجاد اشتغال در منطقه نقش دارند، موافق‌اند (۸۴ نفر معادل ۲۱/۹ درصد پاسخ‌گویان گزینه موافقم و ۲۵۶ نفر معادل ۶۶/۷ درصد گزینه کاملاً موافقم و در مجموع، ۳۴۰ نفر از ۳۸۴ نفر معادل ۸۸/۶ درصد از پاسخ‌گویان در روستاهای مورد مطالعه موافقت خود را با این گویه اعلام کردند). همچنین، محصولات فرعی جنگل و مرتع در منطقه مورد مطالعه نقشی مثبت در کسب درآمد روستاییان داشته است (۱۲۰ نفر معادل ۳۱/۳ درصد از پاسخ‌گویان گزینه موافقم و ۲۲۶ نفر معادل ۵۸/۹ درصد گزینه کاملاً موافقم و در مجموع، ۳۴۶ نفر معادل ۹۰/۲ درصد از پاسخ‌گویان در روستاهای مورد مطالعه موافقت خود را با این گویه اعلام کردند). در خصوص کاهش فقر نیز نتایج نشان می‌دهد که محصولات فرعی جنگل و مرتع تا حدودی در کاهش فقر روستاییان نقش دارد (۱۶۲)

نفر معادل ۴۲/۲ درصد پاسخ‌گویان گزینه موافقم و ۷۱ نفر معادل ۱۸/۵ درصد گزینه کاملاً موافقم و در مجموع، ۲۳۳ نفر معادل ۶۰/۷ درصد از پاسخ‌گویان در روستاهای مورد مطالعه موافقت خود را با این گویه اعلام کردند). بر اساس نظر پاسخ‌گویان، بهره‌برداری از محصولات فرعی جنگل و مرتع تا حدودی باعث جلوگیری از مهاجرت روستاییان نیز شده است (۱۳۷ نفر معادل ۳۵/۷ درصد پاسخ‌گویان گزینه موافقم و ۸۴ نفر معادل ۲۱/۹ درصد گزینه کاملاً موافقم و در مجموع، ۲۲۱ نفر معادل ۵۷/۶ درصد از پاسخ‌گویان در روستاهای مورد مطالعه موافقت خود را با این گویه اعلام کردند) (جدول ۲).

جدول ۲- درصد فراوانی نظر پاسخ‌گویان

درصد فراوانی نظر پاسخ‌گویان بر اساس طیف لیکرت				نقش محصولات فرعی
کاملاً مخالفم	مخالفم	موافقم	کاملاً موافقم	
۰/۶	۱۰/۷	۲۱/۹	۶۶/۷	ایجاد اشتغال
۰/۸	۹/۱	۳۱/۳	۵۸/۹	کسب درآمد
۳/۱	۳۶/۲	۴۲/۲	۱۸/۵	کاهش فقر
۹/۶	۳۲/۶	۳۵/۷	۲۱/۹	جلوگیری از مهاجرت

مأخذ: یافته‌های پژوهش

بررسی میزان درآمد محصولات فرعی جنگل و مرتع

در این بخش، میزان برداشت روستاییان از محصولات فرعی جنگل و مرتع و درآمد آنها از برداشت این محصولات و نیز سهم این درآمد در کل درآمد روستاییان بررسی می‌شود. بر اساس نتایج به دست آمده، میانگین درآمد سالانه روستاییان ۵۳۵۵۰ هزار ریال است (جدول ۳)؛ و به گفته خود روستاییان، حدود ۱۲/۳۲ درصد از آن را درآمد حاصل از برداشت محصولات فرعی جنگل و مرتع تشکیل می‌دهد که از این میزان، سهم محصولات فرعی جنگلی ۸/۵۴ درصد و سهم محصولات فرعی مرتعی ۳/۷۸ درصد است (جداول ۴ و ۵).

جدول ۳- میانگین درآمد خانوار از منابع مختلف

روستا	میانگین درآمد سالانه خانوار (ریال)
پهله	۵۵/۱۲۰/۰۰۰
بردی	۴۶/۸۰۰/۰۰۰
سرکمر	۴۵/۰۰۰/۰۰۰
علی آباد	۵۷/۳۳۰/۰۰۰
گلوزه	۴۲/۳۰۰/۰۰۰
هفتکده	۴۶/۳۵۰/۰۰۰
زراب و سراسرکفت	۵۲/۵۲۰/۰۰۰
خریزان	۵۳/۵۰۰/۰۰۰

مأخذ: یافته‌های پژوهش

جدول ۴- میزان بهره‌برداری و درآمد خانوار از محصولات فرعی جنگلی

نوع محصول	میانگین برداشت خانوار (کیلوگرم)	قیمت واحد (ریال)	درآمد خانوار از محصول (ریال)	درصد
میوه بنه	۱۰	۶۰/۰۰۰	۶۰۰/۰۰۰	۱/۱۲
سقز	۶/۷	۹۰/۰۰۰	۶۱۰/۰۰۰	۱/۱۴
میوه خینجوک	۶/۷	۶۰/۰۰۰	۴۰۰/۰۰۰	۰/۷۵
میوه بادام کوهی	۲۱	۸۰/۰۰۰	۱/۶۸۰/۰۰۰	۳/۱۴
میوه بلوط	۴۲۰	۳/۰۰۰	۱/۲۶۰/۰۰۰	۲/۳۵
جفت	۰/۵۰	۴۰/۰۰۰	۲۰/۰۰۰	۰/۰۴
جمع				۸/۵۴

مأخذ: یافته‌های پژوهش

جدول ۵- میزان بهره‌برداری و درآمد خانوار از محصولات فرعی مرتعی

نوع محصول	میانگین برداشت خانوار (کیلوگرم)	قیمت واحد (ریال)	درآمد خانوار از محصول (ریال)	درصد
پنیرک	۵	۷/۵۰۰	۴۰۰/۰۰۰	۰/۰۷
گل گاو زبان	۷/۳	۱۱۵/۰۰۰	۸۴۰/۰۰۰	۱/۵۷
اسپند	۵	۲۰/۰۰۰	۱۰۰/۰۰۰	۰/۱۹
آویشن	۱/۲	۲۰۰/۰۰۰	۲۴۰/۰۰۰	۰/۴۵
پونه	۳	۶۵/۰۰۰	۲۰۰/۰۰۰	۰/۳۷
قارچ	۳/۲	۱۲۰/۰۰۰	۳۸۰/۰۰۰	۰/۷
کنگر	۷/۷	۳۰/۰۰۰	۲۳۰/۰۰۰	۰/۴۳
جمع				۳/۷۸

مأخذ: یافته‌های پژوهش

نقش محصولات فرعی جنگل و مرتع در جنبه‌های مختلف زندگی روستاییان

به منظور بررسی نقش محصولات فرعی جنگل و مرتع در زندگی روستاییان، از آزمون دوجمله‌ای استفاده شد (جدول ۶). با توجه به نتایج، سطح معنی‌داری آزمون کمتر از ۰/۰۵ است و از این رو، بین بهره‌برداری از محصولات فرعی جنگل و مرتع و اشتغال، درآمد، فقر و مهاجرت در حد متوسط رابطه معنی‌دار وجود دارد؛ به دیگر سخن، درصد بالایی از پاسخ‌گویان معتقدند که بهره‌برداری از محصولات فرعی در ایجاد اشتغال (۸۹ درصد)، افزایش درآمد (نود درصد)، کاهش فقر (۶۱ درصد) و جلوگیری از مهاجرت (۵۸ درصد) نقش دارد.

جدول ۶- نتایج آزمون دوجمله‌ای در زمینه نقش محصولات فرعی جنگل و مرتع

شاخص	گروه	طبقه	درصد	تعداد	نسبت پایه	سطح معنی‌داری
اشتغال	گروه ۱	۳	۱۱	۴۴	۵۰	۰/۰۰۰
	گروه ۲	۳	۸۹	۳۴۰		
	جمع		۱۰۰	۳۸۴		
درآمد	گروه ۱	۳	۱۰	۳۸	۵۰	۰/۰۰۰
	گروه ۲	۳	۹۰	۳۴۶		
	جمع		۱۰۰	۳۸۴		
فقر	گروه ۱	۳	۳۹	۱۵۱	۵۰	۰/۰۰۰
	گروه ۲	۳	۶۱	۲۳۳		
	جمع		۱۰۰	۳۸۴		
مهاجرت	گروه ۱	۳	۴۲	۱۶۳	۵۰	۰/۰۰۴
	گروه ۲	۳	۵۸	۲۲۱		
	جمع		۱۰۰	۳۸۴		

مأخذ: یافته‌های پژوهش

بررسی رابطه اشتغال با کسب درآمد و جلوگیری از مهاجرت

نتایج آزمون همبستگی اشتغال حاصل از بهره‌برداری از محصولات فرعی جنگل و مرتع با کسب درآمد و جلوگیری از مهاجرت نشان‌دهنده رابطه مثبت و معنی‌دار است و از این رو، روستاییان معتقدند که این اشتغال تا حدود ۷۷ درصد بر کسب درآمد و بیش از ۵۱ درصد بر جلوگیری از مهاجرت تأثیرگذار بوده است (جدول ۷).

جدول ۷- نتایج آزمون همبستگی اسپیرمن در زمینه رابطه اشتغال با کسب درآمد و جلوگیری از مهاجرت

ضریب همبستگی	سطح معنی داری	حجم نمونه	گروه
۰/۷۷۸**	۰/۰۲۶	۳۸۴	رابطه اشتغال حاصل از بهره‌برداری از محصولات فرعی جنگل و مرتع با کسب درآمد
۰/۵۱۶**	۰/۰۰۰	۳۸۴	رابطه اشتغال حاصل از بهره‌برداری از محصولات فرعی جنگل و مرتع با جلوگیری از مهاجرت روستاییان

** معنی داری در سطح ۱ درصد

مأخذ: یافته‌های پژوهش

جمع بندی

بهره‌برداری از محصولات فرعی جنگل و مرتع از دیرباز رایج بوده است. اگر این گونه بهره‌برداری‌ها به درستی و در حد توان تولیدی منابع صورت گیرد، از نظر اقتصادی نیز می‌تواند برای روستائینان حائز اهمیت باشد. نتایج مطالعه حاضر نشان داد که در بخش زرین‌آباد، درآمد حاصل از برداشت محصولات فرعی جنگل و مرتع ۱۲/۳۲ درصد از کل درآمد خانوار روستایی را تشکیل می‌دهد؛ از این درآمد، سهم محصولات فرعی جنگلی ۸/۵۴ درصد و سهم محصولات فرعی مرتعی ۳/۷۸ درصد بوده است. بر اساس نتایج مطالعه احمدی لشکرناری (۱) در منطقه آرمرده بانه، از مجموع درآمد یک‌ساله ۴۴ خانوار مورد بررسی، ۵۷/۹ درصد به محصولات غیرچوبی جنگل و ۴۲/۱ درصد باقی‌مانده به سایر فعالیت‌های رایج مانند دامداری و کشاورزی اختصاص داشت. اما مهدوی و همکاران (۷)، در منطقه کامیاران، بدین نتیجه دست یافتند که حدود ۳/۸ درصد از درآمد مردم از محصولات فرعی جنگل تأمین می‌شود. همچنین، به گفته رایاماجی و همکاران (۹)، درآمد حاصل از جنگل از دوازده تا ۳۱ درصد متغیر است و به‌طور متوسط، حدود ۲۲ درصد از کل درآمد خانوار را تشکیل می‌دهد. هوگارت و همکاران (۵) نیز سهم محصولات فرعی جنگل را ۳۱/۵ درصد از کل درآمد خانوار تعیین کردند.

سهم محصولات فرعی جنگلی و مرتعی بر اساس منطقه مورد مطالعه متفاوت است ولی در هر صورت، بخشی از درآمد خانوارهای روستایی را تشکیل می‌دهد. نتایج بررسی حاضر نشان می‌دهد که از نظر خود روستاییان منطقه مورد مطالعه، بهره‌برداری از محصولات فرعی در ایجاد اشتغال، افزایش درآمد، کاهش فقر و جلوگیری از مهاجرت نقش مثبتی داشته است. همچنین، نتایج حاکی از آن است که بین بهره‌برداری از محصولات فرعی جنگل و مرتع و ایجاد اشتغال و درآمد روستاییان از این محصولات و کاهش فقر و جلوگیری از مهاجرت در حد متوسط اختلاف معنی‌دار وجود دارد و پاسخ‌گویان با نقش محصولات فرعی جنگل و مرتع در ایجاد اشتغال، درآمد، کاهش فقر و جلوگیری از مهاجرت موافقت دارند؛ این نتایج با یافته‌های برخی دیگر از محققان تطابق دارد، که از آن جمله‌اند: جهانبازی گوجانی و همکاران (۶)، شیرین‌کلام و همکاران (۱۲)، ارزانی و معتمدی (۲)، معیری و همکاران (۸)، زیابوت (۱۶)، اورواشی و همکاران (۱۴)، کاوندیش (۳)، و چانتیرات (۴).

با توجه به نتایج به‌دست آمده از پژوهش حاضر و پژوهش‌های مشابه یادشده، به‌نظر می‌رسد که محصولات فرعی جنگل و مرتع بر حسب شرایط جغرافیایی و تراکم پوشش‌های جنگلی و مرتعی به نسبت‌های متفاوت در زندگی روستاییان نقش دارند. به‌طور کلی، می‌توان گفت که بهره‌برداری از محصولات فرعی جنگلی و مرتعی به لحاظ تأمین بخشی از نیازهای اقتصادی در ثبات زندگی خانوارهای روستایی و نیز جلوگیری از مهاجرت مؤثر است. از این‌رو، از آنجا که جنگل‌ها و مراتع از منابع تجدیدشونده به‌شمار می‌روند و در صورت بهره‌برداری درست، محصولات آنها می‌تواند در زمان طولانی در اختیار بشر قرار گیرد و برعکس، بهره‌برداری غیراصولی باعث تخریب شدید و سریع این منابع خواهد شد، برخورداری دائمی روستاییان از این مواهب طبیعی، لازم است در راستای بهره‌برداری صحیح و متناسب با شرایط رویشگاهی در هر منطقه، تمهیداتی از سوی ارگان‌های ذی‌ربط اندیشیده شود تا بهره‌برداری و استفاده از جنگل‌ها و مراتع با آسیب فراوان بدین منابع همراه نشود.

یادداشت

1. Binomial

منابع

1. Ahmadi Lashkanari, H. (2011). An introduction of the most economic non-wood products of Zagros forests in North of Iran: a case study of Armardah Forest of Baneh County. Master Thesis of Forestry. Faculty of Natural Resources, Department of Forestry. The University of Kurdistan. (Persian)
2. Arzani, H. and Motamedi, J. (2013). Chemical compounds of Thyme as a medicinal herb in the mountainous areas of Iran. *Journal of Nutritional Disorders and Therapy*, 12(3): 1-5. (Persian)
3. Cavendish, W. (2000). Empirical regularities in the poverty-environment relationship of rural households: evidence from Zimbabwe. *World Development*, 28(11): 1979-2003.
4. Chanthirath, Kh. (2000). Forest utilization by local people in Vangving district, Forest Conservation and Afforestation Project (FORCAP). Vientiane Province, Agricultural and Forestry Office, Pp. 309-329.
5. Hugarth, N.J., Belcher, B., Campbell, B. and Ellen Stacey, N. (2013). The role of forest-related income in household economies and rural livelihoods in the border-region of Southern China. *World Development*, 43: 111-123.
6. Jahanbazi Gojani, H., Iranmanesh, Y. and Talebi, M. (2006). The power of forests of Chaharmahal and Bakhtiari province in the field of seed production and its economic effect on the life of foresters. *Journal of Forest and Poplar Research*, 2(4): 159-167. (Persian)
7. Mahdavi, A., Shamekhi, T. and Sobhani, H. (2011). The share of non-forest products in livelihoods of foresters in villages: a case study of Kamyaran Couty, Kurdistan province. *Journal of Forest and Poplar Research*, 3(19): 370-379. (Persian)
8. Moayeri, M.H., Barani, H., Shahraki, M.R. and Behmanesh, B. (2013). Investigating the type and amount of utilization of forest resources by residents of nearby villages: a case study of Hezarjarib area of Mazandaran province. *Forest Journal of Iran*, Iranian Forestry Association, 2(5): 151-160. (Persian)
9. Rayamajhi, S., Smith-Hall, C. and Helles, F. (2012). Empirical evidence of the economic importance of Central Himalayan forests to rural households. *Forest Policy and Economics*, 20: 25-35.

10. Seraji Kermani, M. (1997). Protection of forests and pastures in Iranian penal codes. Master Thesis of Law. Faculty of Law, Shahid Beheshti University. (Persian)
11. Shackleton, CM., Shackleton, S.E., Buiten, E. and Bird, N. (2007). The importance of dry woodlands and forests in rural livelihoods and poverty alleviation in South Africa. *Forest Policy and Economics*, 9(5): 58-577.
12. Shirinkalam, P., Gholami Saman, P., Porkareh, M. and Shakouri, M. (2011). Estimating the economic value of medicinal plants: a case study in Khuzestan province, Southwest of Iran. *Annals of Biological Research*, 2(2): 514-518. (Persian)
13. Shojaei Shami, A. (2011). Assessment of socio-economic status of foresters in conservation plan (multipurpose forestry plan): a case study of Dehdez district, Khuzestan province. Master Thesis of Forestry. Department of Natural Resources. Sari University of Agricultural Sciences and Natural Resources. (Persian)
14. Urvashi, N. and Shreekant, G. (2008). Poverty and resource dependence in rural India. *Ecological Economics*, 66(1): 161-176.
15. Worku, A., Pretzsch, J., Kassa, H. and Auch, H. (2014). The significance of dry forest income for livelihood resilience: the case of the pastoralists and agro-pastoralists in the drylands of Southeastern Ethiopia. *Ecological Economics*, 41(2): 51-59.
16. Xayabouth, Kh. (1999). Forest utilization by local people in Sang Thong district. *Forestry Department, National University of Laos. Vientiane, Lao. P.D.R.*, 330-338.